

החינוך החברתי בבית הספר

שפע הזדמנויות לחינוך נגד גזענות

קווים מנחים ורעיונות לפעולה

יונתן יקיר, מחלקת חינוך של האגודה לזכויות האזרח

מערכי שיעור

חולוד אדריס ומסי אייזק

מחלקת חינוך של האגודה לזכויות האזרח

תהליך משמעותי של חינוך נגד גזענות דורש עבודת רוח ועומק, הכוללת מרכיבים שונים וערוצי פעולה מגוונים: החל מהתייחסות המורה להערות גזעניות בכיתה, דרך ייצוג רחב של מגוון אנושי בתכנים לימודיים, ועד דיון ממוקד בסוגיות של גזענות בארץ ובכלל. כל אלה יחד יוצרים תהליך מקיף המשדר, באופן גלוי וסמוי, את חשיבות הנושא ואת הרלוונטיות שלו לכל תחומי החיים.

חינוך נגד גזענות יכול וצריך להשתלב במקצועות הלימוד השונים, גם כאלה שאינם נתפסים כמרחב הטבעי לדיון מסוג זה, כפי שהודגם בפרקים הקודמים של הספר. במקביל, יש חשיבות לשיח המתקיים במסגרת שעת החינוך והפעילויות החברתיות בבית הספר, כמרחב לדיון חינוכי שאינו מחויב לחומר לימודי מסוים. בהקשר זה, לרכז/ת החברתי/ת בבית הספר נודעת חשיבות עצומה כמוביל/ה וכמנהיג/ה. בבחירת הנושאים לפעילויות החברתיות בבית הספר ובהובלת המחנכים והמחנכות לעסוק בחינוך נגד גזענות, הרכז/ת החברתי/ת מתווה דרך ומהווה השראה. במרחב הכיתתי, למחנכים ולמחנכות מקום חשוב ביצירת דיון בנושאים של דמוקרטיה, גזענות וקבלת האחר. מחנכת הכיתה היא אחת הדמויות המשמעותיות לתלמידים ולתלמידות, המכירה אותם ואת הסוגיות המעסיקות אותם, כמו גם את יחסי הכוח בתוך הכיתה ותופעות של גזענות הקיימות בה. ביכולתה לקיים שיח משמעותי ורלוונטי לעולמם של התלמידים, כחלק מהתהליך המתמשך של העבודה החינוכית. כך, רכיביו השונים של החינוך החברתי יכולים להפוך את בית הספר למרכז כובד של חינוך להומאניות וכנגד גזענות.

החינוך החברתי כהזדמנות לחינוך נגד גזענות

החינוך החברתי מהווה הזדמנות מרכזית לחינוך נגד גזענות בבית הספר. שעות החינוך, סל התרבות, טיולים וסיורים, מועצת התלמידים, פעילויות שיא וימי ציון בבית הספר ומחוצה לו - כל אלה ועוד מהווים את תחומי האחריות של הרכז/ת החברתי/ת, והם מזמנים לה או לו את האפשרות לבצע תהליך משמעותי ומקיף של חינוך נגד גזענות.

בפרק זה מוצגים קווים מנחים ורעיונות כלליים לפעולה עבור הרכז/ת החברתי/ת, יחד עם מערכי שיעור לשעת חינוך. את חלקם ניתן לאמץ כפעילות חינוכית לציון היום הבינלאומי למאבק בגזענות, אחרים מתאימים לעבודת הריכוז החברתי לאורך כל השנה. בסיום הפרק תמצאו נספח ובו רשימת מועדי זכויות אדם לאורך השנה.

קווים מנחים לעבודה

תמיכה מוסדית - לצורך עבודה חינוכית משמעותית בנושא הגזענות דרושות תמיכה ומחויבות מצד הצוות החינוכי והניהולי בבית הספר. גיוס גורמי מפתח אלה מעביר מסר ברור בדבר חשיבות הנושא. לפיכך מומלץ לארגן פעילויות והשתלמויות למורות/ים, ליזום ולתכנן פעילויות משותפות עם רכזי/ות מקצועות לימוד ולהקים ועדת היגוי וצוות מוביל ליצירת המחויבות הדרושה לתכנון ולביצוע של הפעילויות החינוכיות.

מעורבות תלמידים - אזרחות פעילה, מעורבות אישית ואקטיביזם של התלמידים הינם מושגי מפתח בעשייה חברתית-חינוכית. חשוב לשתף את התלמידים באופן אקטיבי בחינוך נגד גזענות ולדרוש מהם חקירה, יצירה ויזומה בנושא, דרך ערוצי הפעולה השונים בבית הספר. תהליכים אלו מאפשרים תחושות העצמה ומסוגלות, הנובעות ממחויבות ומנחישות אשר נוצרות תוך כדי תהליך של עשייה ולא רק של לימוד.

המרחב הפיזי בבית הספר - עיקרון זה משלב למעשה את שני העקרונות הנזכרים לעיל, משום שקיומם של מסרים אנטי-גזעניים במרחב הפיזי מהווה יישום של תמיכה מוסדית ומעורבות תלמידים גם יחד. עבודות תלמידים, תערוכות צילומים, כרזות או ציורים, כתבות מהעיתונות ועוד - מנכיחות את החינוך נגד גזענות באופן ויזואלי ומהוות אפשרות להטמעה של הנושא בדרך נוספת, אפקטיבית ויצירתית.

שיתוף הקהילה וההורים - אנו רואים בבית הספר מוסד מפתח בקהילה, בעל שליחות בקרב המעגלים החברתיים שבהם הוא פועל. במקביל, ידוע כי "החינוך מתחיל בבית". שיתוף ודיאלוג עם הורי התלמידים, תושבי העיר ותושבי השכונה יביאו להבנת הצרכים והקשיים העולים מהשטח, ללקיחה בחשבון של נקודות מבט שונות, וליצירת שותפויות חשובות במאמץ להטמעת מסרים אנטי-גזעניים, דרך המעגלים השונים בחיי התלמידים/ות.

תפיסת התופעה כמובנה הרחב - גזענות בת ימינו באה לידי ביטוי באופנים חברתיים רחבים. לרוב אין מדובר רק בהדגשת הממד הביולוגי (המדומיין) כדרך להסתכלות היררכית על קבוצות שונות; מרכיבי החשיבה וההתנהגות הגזענית מתייחסים גם לשוניות נוספות, על רקע מין, מגדר, מוצא אתני, תרבות, דת, מעמד חברתי-כלכלי ובריאות פיזית ונפשית. התייחסות כוללת לתופעה חשובה לצורך העברת מסר קוהרנטי,

הקושר בין תופעות הגזענות השונות. כך נבנה בסיס משותף חשוב להבנת הממד האוניברסלי של התופעה, לסכנות שהיא טומנת בחובה ולהדגשת חשיבותה של יצירת תודעה הומניסטית ושוויונית עמוקה.

התייחסות לסוגיות רלוונטיות לבית הספר - במקביל לחשיבות הברורה של התייחסות לתופעות של גזענות בעולם ובחברה הישראלית בכלל, ישנה חשיבות מיוחדת להתייחסות כנה ואמיצה לזהויות ולשונויות המתקיימות בתוך האקלים הבית ספרי הספציפי. בכל בית ספר ישנו מגוון אנושי ברמות שונות, שעלול לספק פתח להתייחסות סטריאוטיפית ומפלה כלפי תלמידים/ות מסוימים/ות. חינוך נגד גזענות הנוגע בנקודות אלו ומדגיש אותן יהווה הזדמנות לשיח סביב זהות ושונות בתוך בית הספר ויאפשר פיתוח מודעות והעצמה של תלמידים משני צידי המתרחס - הפוגעים/ות והנפגעים/ות כאחד.

עבודת הכנה ועיבוד - הצפת סוגיות של גזענות כרוכה בממדים טעונים רגשית. קיימת חשיבות יתרה ל"פתיחה" ול"סגירה" יסודיות של פעילויות חינוכיות בנושא. מומלץ מאוד לקיים מפגשי הכנה ומפגשי עיבוד עם התלמידים לפני ואחרי פעילויות, כגון תערוכות וסיורים העוסקים בתופעה, כמו גם סביב מפגשים של התלמידים/ות עם קבוצות בחברה שהתלמידים אינם מורגלים במפגש אֶתן ושלתפיסתם יוגדרו כ"אחרים".

אפשרויות ורעיונות לפעולה

א. "שעת מחנך" כהזדמנות לדין אקטואלי

מחנכים ומחנכות הם גורמי מפתח בחינוך נגד גזענות. שעות המחנך/ת השבועיות מאפשרות התמודדות מעמיקה, לאורך זמן, בהיבטים שונים של התופעה. בתכנית הליבה לשעות החינוך לגילאי על-יסודי ובתכנית מפתח ה"ב לגילאי יסודי ישנה התייחסות ברורה למושגים רבים הקשורים לתופעת הגזענות. מומלץ במיוחד לנתח מקרים אקטואליים של גזענות, כפי שבאים לידי ביטוי לצערנו ביומיום של החברה, בישראל ובעולם. פעמים רבות נעשה בהקשר זה שימוש באסטרטגיה של "הרחקת עדות", כלומר: שימוש בדוגמאות שאינן מחוברות באופן ישיר לחיי התלמידים/ות, המאפשרות דיון מושכל ופחות טעון רגשית. מתודה זו טובה ואפקטיבית, אך חשוב ביותר שהתלמידים יבינו את התופעה גם בהקשרים מקומיים, הקרובים יותר לעולמם. באתר "הסדנא" של מחלקת החינוך של האגודה לזכויות האזרח ישנן הצעות רבות לדין כיתתי מסוג זה.

<http://www.acri.org.il/education/category/education-against-racism/actually-and-/racism>

ב. פעילויות חברתיות בתוך בית הספר

ציון ימי שנה וטקסים - לאורך שנת הלימודים ישנם מועדי זכויות אדם שונים, המצוינים בישראל ובעולם (ראו נספח). יום השנה הבינלאומי למאבק בגזענות חל בתאריך 21/3. משרד החינוך קורא לבתי הספר לבצע פעילות לציון יום זה, כאחד מ"ימי לוח השנה האזרחיים". מועדים חשובים נוספים הם יום זכויות האדם הבינלאומי (10/12) ויום האישה הבינלאומי (8/3). ימי שנה כאלו מאפשרים עיסוק בנושאים אקטואליים וקיום טקסים ופעילויות מיוחדות לציון היום בין כותלי בית הספר. במידת האפשר, רצוי לשלב נציגים/ות של רשויות מקומיות, משרד החינוך ומנהלי/ות בית הספר על מנת ליצור דה-לגיטימציה מוסדית לגזענות. כמו כן, ניתן לשלב תכנים של חינוך נגד גזענות גם בימי ציון אחרים לאורך השנה, לדוגמה בהקשר של חגים, יום הזיכרון לשואה, יום המשפחה ועוד.

ב-21 במרץ מציינים ברחבי העולם את היום הבינלאומי למען ביטול האפליה הגזעית. בתאריך זה אירע בשנת 1960 "טבח שרפויל" בדרום אפריקה, בו נהרגו שישים ותשעה בני אדם. בעיירה שרפויל התאספו אז אלפי שחורים למצעד מחאה נגד "חוקי המעבר" (pass laws), שהגבילו מאוד את חופש התנועה והעבודה של כל האזרחים הלא-לבנים. המשטרה פתחה באש לעבר הצועדים. דרום אפריקה כולה הייתה באותה תקופה תחת משטר האפרטהייד הגזעני, שהבדיל בין סוגים שונים של אזרחים על פי צבע עורם ומוצאם, שלל זכויות יסודיות מבני הגזעים ה"נחותים" והעניק זכויות-יתר לבני הגזע הלבן. בעקבות מחאות מבית ומחוץ, בוטל בסופו של דבר המשטר הגזעני והאלים בשנת 1990. לזכר טבח שרפויל הכריזה בשנת 1966 העצרת הכללית של האו"ם על ציון היום הבינלאומי למען ביטול האפליה הגזעית, בתאריך ה-21/3.

פאנלים והרצאות - רבי-שיח או הרצאות בשילוב מומחים ומומחיות שונים/ות, יוצרים ונשות רוח, חוקרות מהאקדמיה ואישי ציבור עשויים לתת מבט מעמיק וייחודי על ההיבטים השונים של תופעת הגזענות. דוגמאות לנושאים לרבי-שיח: "גזענות בספורט", "גזענות ברשתות חברתיות" ועוד. כמו כן, סיפורים אישיים של נפגעים/ות גזענות יכולים להוות עדות חזקה לחומרת התופעה ולחשיבות המאבק נגדה. גם סיפורי

הצלחה חשובים בהקשר זה. ניתן לקיים בין כותלי בית הספר פעילויות שונות, כגון מפגשים עם סופרים/ות העוסקים בנושא, הצגות תיאטרון והקרנת סרטים רלוונטיים, מופעים מוזיקליים של מוזיקה מזרחית ומערבית ועוד. חלק מהפעילויות נמצאות בתוך סל התרבות המוצע על ידי משרד החינוך.

“יום שיא” בית ספרי - ניתן לקיים יום שיא שיוקדש לחינוך נגד גזענות. יום כזה יכול לכלול תחנות שונות ובהן: צפייה בסרט או אירוע אמנותי אחר, קיום הרצאה או פאנל, הקמת תערוכת תלמידים והעברת שיעורים מיוחדים בכיתות במסגרת תחומי הלימוד השונים. מומלץ מאוד שתלמידים ייקחו חלק פעיל בהכנת יום כזה (ראו סעיף “פרויקטים ותערוכות תלמידים”, בסעיף ד’ שלהלן).

פעילויות בשינוף רכזי/ות מקצועות לימוד - ניתן לקיים ימי שיא “מקומיים”, על פי מקצועות לימוד שונים, כמו גם פרויקטים נוספים הקשורים לתחום הלימוד הספציפי. דוגמאות: תחרות חיבורים בשפות, תוצרים של תלמידי אמנות, הצגת סרטונים ותחקירים של תלמידי מגמות תקשורת/קולנוע, עבודות מחקר במדעי החברה וכן הלאה.

הזמנת נציגי/ות הקהילה והורים - ניתן לגייס את הקהילה המקומית וההורים למשימה ולהזמין להשתתף בפאנל שעוסק בנושא או להרצות בכיתות. ניתן למשל לקיים כנס שמערב גורמים בקהילה, הורים ואישי/ נשות ציבור, שישוחחו על התמודדות עם גילויי גזענות ועל סוגיות שרלוונטיות לקהילה המקומית שבה פועל בית הספר.

ג. פעילויות חברתיות מחוץ לבית הספר

סיוורים - ניתן לקיים סיוורים ייעודיים שיעסקו בתופעות ספציפיות של גזענות במקומות שונים בארץ. מומלץ להיעזר במדריכים/ות של ארגוני החברה האזרחית המתמחים בתופעות של גזענות ולשמוע עדויות של תושבים/ות. לפני סיוור כזה כדאי לקיים פעילויות הכנה, ואחריו מומלץ לערוך לו עיבוד.

טיולים - גם במהלך טיולים שנתיים רגילים ניתן לשלב תכנים של חינוך נגד גזענות ולערוך את הטיול - או חלקים ממנו - מנקודת מבט חברתית ואנטי-גזענית. ניתן לקיים ביקור במוזיאון / תערוכה ולסקור תופעות של אי-צדק חברתי שיש בהן אפליה והדרה של קבוצות מסוימות, באזור שבו מתקיים הטיול. ניתן גם לקיים פעילויות שהתלמידים עצמם יכינו לקראת היציאה לטיול, הנוגעות בנושאים אלה.

השתתפות בכנסים - כחלק מתהליך הלמידה, ניתן להגיע עם התלמידים/ות לכנסים ולימי עיון העוסקים בנושא או לצפות בדיונים רלוונטיים הנערכים בוועדות הכנסת השונות. גם כאן מומלץ להכין את התלמידים לפני ההשתתפות ולברר את עמדותיהם בנושא לאחר מכן.

סמינרים ומפגשים - ניתן לקיים מפגשים לאורך השנה או סמינרים מרוכזים שבהם יש אפשרות לדיאלוג ולשיתופי פעולה עם בתי ספר ועם קבוצות תלמידים שונות. דוגמה לכך ניתן למצוא במפגשי דיאלוג בין תלמידים יהודים וערבים שמתקיימים בבית הספר לשלום של נווה שלום, או בתכנית המפגשים של גבעת חביבה.

פעילויות תרבות ואמנות - ניתן להפנות משאבים לפעילויות תרבות, המהוות את אחד התחומים האפקטיביים והחוויתיים ביותר שבאחריות הרכז/ת החברתית. רעיונות לפעילויות ניתן למצוא, בין היתר, באתר סל התרבות של משרד החינוך; חשוב להדגיש שגם מעבר לכך, קיימות עוד הרבה פעילויות אפשריות אחרות, לרבות ברמה הקהילתית המקומית.

פעילות חברתית בקהילה - מומלץ ליזום פעילויות נגד גזענות מחוץ לבית הספר, בתיאום עם הרשות המקומית וארגונים שונים בקהילה. רעיונות אפשריים: צביעת קיר עם סיסמאות נגד גזענות, תיעוד גילויי גזענות ובקשה מהגורמים הממונים לבדוק ולטפל במקרים שנמצאו, קיום שיתוף פעולה חינוכי עם תנועות נוער ומתנ"סים ועוד.

ד. מעורבות תלמידים

מחויבות אישית - מעורבות קהילתית / בגרות חברתית - ניתן לכוון את התלמידים לעשייה בתחומים שבהם יש עיסוק בסוגיות של גזענות, אפליה או הדרה במסגרת ההתנדבות הקהילתית. כמו כן, כתיבת עבודות הסיכום יכולה לכלול מרכיב של חינוך נגד גזענות, במידה שנושא זה קשור לפרויקט שאותו ביצע/ה התלמיד/ה. המרכיב ההתנסותי המובנה במחויבות האישית מאפשר הטמעה בלתי אמצעית של חשיבות המאבק בגזענות, כמו גם רפלקציה וחקר של הסיבות לתופעות גזענות ספציפיות ושל השלכותיהן. ליווי מתאים של רכז/ת המחויבות האישית, אשר ת/ידע להאיר נקודות שונות הקשורות

לגזענות מתוך העבודה המעשית, ישלים את המהלך ויאפשר תהליך יסודי ביותר של חינוך נגד גזענות.

מועצת תלמידים - ניתן לכוון את פעילות המועצה לעיסוק בגזענות ובחינוך נגד גזענות. דוגמאות לפעילות מועצת תלמידים בנושא: בחירות למועצה המאפשרות ייצוג של מגוון התלמידים; קיום דיונים בקרב חברי וחברות המועצה לעידוד המודעות לנושא בקרבם; יוזמה של פעילויות נגד גזענות בבית הספר, בהובלת המועצה.

פרויקטים ותערוכות תלמידים - מומלץ לקיים תערוכות צילום, ציור או כרזות של תלמידים בנושאי גזענות ולהציגן במסדרונות בית הספר. ניתן להקדיש פינה קבועה בבית הספר עם תוצרים מתחלפים של תלמידים בנושא. פעילויות מסוג זה מייצרות נראות למסר ומוסיפות לו ממד חשוב. כמו כן, ניתן לקיים פרויקטים וירטואליים הדורשים את מעורבות התלמידים, כגון: העלאת סטטוסים בפייסבוק נגד גזענות ביום הבינלאומי, יוזמה של עצמות תלמידים להעלאת מודעות למאבק אנטי-גזעני מסוים, יצירת סרטונים בנושא והפצתם ברשת. פרויקטים ותערוכות תלמידים עשויים להתאים במסגרת תחומי תוכן ייעודיים כגון תקשורת, קולנוע ואמנות, אך ניתן גם לשלבם במסגרת כללית ולא תחת תחום לימוד ספציפי.

תקשורת בית ספרית - בבתי ספר שבהם יש תחנת רדיו או עיתון בית ספרי ניתן לעסוק בנושא הגזענות בצורה יצירתית. לדוגמה, ביום הבינלאומי נגד גזענות ניתן לקיים יום שידורים מיוחד שבו ינוגנו שירים עם מסרים אנטי-גזעניים; ניתן גם להוציא מהדורת עיתון מיוחדת לציון היום, שתעסוק בתופעה. כמו כן, ניתן לעודד תלמידים (וגם מורות/ים) להציע כתבות העוסקות בהתמודדות חינוכית עם גזענות לפרסום בעיתונות המקומית.

נספח: מועדי זכויות אדם המהווים הזדמנות לחינוך נגד גזענות

יום בריאות הנפש, 10/10

מקודם על ידי ארגון הבריאות העולמי והפדרציה העולמית לבריאות הנפש (World Federation for Mental Health) במטרה להעלות את המודעות הציבורית לתחום בריאות הנפש, ולקדם דיון על מניעת בעיות נפשיות וטיפול בהן, כמו גם היחס החברתי אליהן.

יום הזיכרון לטבח כפר קאסם, 29/10

ערב פרוץ מלחמת סיני ב-1956 הטילו כוחות הביטחון עוצר על הכפרים הערביים במשולש. חקלאים, פועלים ובני משפחותיהם, שלא ידעו על העוצר והיו בדרכם לבתיהם בכפר קאסם - נורו. כ-49 בני אדם נהרגו, בהם נשים, ילדים וילדות. שוטרים וקציני צה"ל ומג"ב שהשתתפו בטבח הועמדו לדין והורשעו, כיוון שביצעו "פקודה בלתי חוקית בעליל שדגל שחור מתנוסס מעליה", אולם זכו לחנינה בתוך שנה. מפקד החטיבה נקנס בעשר פרוטות על "חריגה מסמכות".

יום הסובלנות הבינלאומי, 16/11

הוכרז על ידי האו"ם בשנת 1996 במטרה לקדם את ערך הסובלנות באמצעים חינוכיים ודרך פעילויות המיועדות לציבור הרחב. סובלנות היא בין הערכים הבסיסיים של הדמוקרטיה, ומאפשרת לקיים חיים משותפים גם בתנאים של חילוקי דעות קשים ואי הסכמות. חינוך לסובלנות מאפשר לתלמידים לפתח חשיבה ביקורתית ומורכבת, ולאתר את חוסר הסובלנות המתבטא באפליה, אלימות ואי צדק ונובע מחוסר ידע ומפחד.

יום הילד הבינלאומי, 20/11

יום זה נועד לקדם את המודעות לזכויותיהם, לרווחתם ולבריאותם של כל ילדי העולם, וכן לעודד אחווה, קבלה והבנה בין הילדים. ב-20 בנובמבר 1989 אישרה העצרת הכללית של האו"ם את האמנה לזכויות הילד, המפרטת את חובות המדינה כלפי הילדים החיים בה. לילדים זכויות ככל אדם, ובחלק מהמקרים הם אף זכאים להגנות מיוחדות, מכיוון שלא תמיד הם מסוגלים להגן או לדאוג לעצמם.

היום הבינלאומי למאבק באלימות נגד נשים, 25/11

אלימות נגד נשים כוללת אלימות פיזית, אלימות מיולית, התעללות נפשית, תקיפה מינית ועוד. בישראל, כ-200,000 נשים סובלות מאלימות מצד בן זוגן; אחת מכל שלוש נשים עוברת תקיפה מינית במהלך חייה.¹ במסגרת ההכרזה על יום המאבק, קרא האו"ם לממשלות העולם לארגן פעילויות להעלאת המודעות הציבורית לסוגיית האלימות נגד הנשים בחברה. הצורך ביום כזה נובע מכך שלרוב הנתונים האמיתיים אודות היקף האלימות נגד הנשים אינם גלויים לציבור, וחלקם אף אינם מדווחים לרשויות.

יום ביטול העבדות, 2/12

עבדות הוא משטר עבודה שבו אדם משועבד כקניין לאדם אחר וכפוף לו מכל בחינה. העבדות כיום כוללת בעיקר סחר בילדים, שימוש צבאי בילדים ונערים וסחר בנשים. בתחילת שנות ה-2000 נסחרו בישראל כ-3000 נשים ונערות בכל שנה, והתופעה עדיין לא מוגרה כליל.² בנוסף, עובדים זרים שהגיעו לישראל על מנת לעבוד ואף שילמו סכום כסף גדול לשם כך, עובדים בתנאים משפילים, מוחזקים תחת "מדיניות כבילה" בה הם מחויבים לקבלן ואין באפשרותם להתפטר, ומקבלים שכר זעום. ביום העבדות יש לנו הזדמנות להעלות את המודעות לנושא העבדות המודרנית ולדבר על חשיבות מיגור התופעה.

יום האנשים בעלי המוגבלויות, 3/12

נכות היא מגבלה בתפקוד הפיזי או הנפשי, מולדת או נגרמת במהלך החיים ויכולה להיות חלקית או מלאה. בישראל, כ-1.6 מיליון אזרחים הם אנשים עם מוגבלות.³ מטרת יום זה להגביר את המודעות לחשיבות של הכללת בעלי המוגבלויות בכל תחומי החיים בשוויון ובכבוד.

1. ויצו, "מדד האלימות של ויצו לשנת 2013", http://www.wizo.org.il/page_34983; איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית ולנפגעי תקיפה מינית בישראל, "עובדות לגבי תקיפה מינית", <http://www.1202.org.il/template/default.asp?siteID=1>, &catId=10&maincat=6

2. תיאום המאבק בסחר בבני אדם, משרד המשפטים, "סחר למטרות זנות וניצול מיני", <http://index.justice.gov.il/Units/Trafficking/Tip/Sexualexploitation/Pages/sexualexploitation.aspx>.

3. נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, משרד המשפטים, "אנשים עם מוגבלות בישראל, 2011", <http://index.justice.gov.il/Units/NetzivutShivyonSite/sitedocs/reportnew.pdf>.

יום זכויות האדם הבינלאומי, 10/12

ביום זה, בשנת 1948, התקבלה בעצרת הכללית של האו"ם "הכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם". בהכרזה מופיעות זכויות הפרט השונות שעליהן המדינה מחויבת לשמור. הלימוד אודות זכויות האדם והאזרח והשמירה עליהן הם מהותיים לקיומנו כבני אדם וכאזרחים במדינה דמוקרטית. על כן, ראוי לעסוק בנושא זה בכל שנה מחדש. מדי שנה מציינת מערכת החינוך את יום זכויות האדם בשיעורים מיוחדים, מפגשים, הרצאות ועוד.

יום המהגר הבינלאומי, 20/12

גם אם אינם אזרחים, מהגרי העבודה הם בני אדם שזכאים לכיבוד זכויותיהם, והמדינה המארחת אותם מחויבת להגן על זכותם לביטחון, לכבוד ולתנאי חיים והעסקה הוגנים. יום המהגר הבינלאומי נקבע על ידי האו"ם לציון תרומתם של מהגרי ומהגרות העבודה למדינות שבהן הם שוהים ולקידום ההגנה על זכויות האדם שלהם. בניגוד למדינות אחרות, בישראל אין למהגרי העבודה אפשרות להתאזרח, זכויותיהם הבסיסיות אינן מעוגנות בחוק ומופרות תדיר.

יום הזיכרון הבינלאומי לשואה, 27/1

ב-27 בינואר 1945 שחררו כוחות הצבא האדום את מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. בנובמבר 2005 החליט ארגון האומות המאוחדות שתאריך זה יציין את זכרם של קורבנות השואה. יום הזיכרון הבינלאומי לשואה מספק הזדמנות לדבר על האידיאולוגיה הגזענית שהביאה לשואה, ולמקרים נוספים של רצח עם במאה ה-20. במדינות רבות נערכים ביום זה טקסי זיכרון ממשלתיים, אזרחיים ומקומיים. בישראל נערכים טקסים כאלה ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, בכ"ז בניסן.

יום האישה הבינלאומי, 8/3

בחודש מרץ 1911 צעדו לראשונה יותר ממיליון נשים וגברים ברחבי אירופה כדי לדרוש שוויון זכויות מלא בין המינים. יום האישה הבינלאומי מציין את הישגיהן הפוליטיים, החברתיים והכלכליים של נשים ברחבי העולם ונועד להכיר בכך שקידום החברה כרוך בהשתתפות פעילה ובשוויון של נשים. על אף ההישגים, המאבק עדיין רחוק מלהסתיים. בעולם, וגם בישראל, עדיין נפוצות תופעות כגון אלימות ורצח נשים; הדרה והשפלה של נשים במרחב הציבורי; פער של עשרות אחוזים בין ממוצע השכר של גברים לזה של נשים; ותופעות של סקסיזם דכאני, ועוד.

היום הבינלאומי לביטול האפליה הגזעית, 21/3

ב-21 למרץ 1960 נאספו בעיירה שרפווייל בדרום אפריקה אלפי שחורים למצעד מחאה נגד "חוקי המעבר" (pass laws) שהגבילו מאוד את חופש התנועה והעבודה לכל האזרחים הלא-לבנים. המשטרה פתחה לעברם באש ושישים ותשעה בני אדם נהרגו, באירוע שכונה "טבח שרפווייל". בשנת 1966 הכריזה העצרת הכללית של האו"ם על ציון היום הבינלאומי למען ביטול האפליה הגזעית ב-21/3. גם בישראל, משרד החינוך קורא לבתי ספר לציון את היום הבינלאומי נגד גזענות.

היום הבינלאומי נגד הומופוביה, 17/5

בשנת 1990 החליט ארגון הבריאות העולמי על הסרת הומוסקסואליות מרשימת ההפרעות הנפשיות, החלטה שהיוותה צעד משמעותי בדרך להכרה בחופש הנטייה המינית והזהות המגדרית כזכות אדם בסיסית. בישראל, על אף ההתקדמות המרשימה ביחס הערכי והחוקי כלפי הלהט"ב (לסביות, הומואים, טרנסג'נדר וביסקסואליים) בשני העשורים האחרונים, השוויון עדיין לא הושג והוא עוד רחוק מלהיות מובן מאלין.

יום הפליט העולמי, 20/6

מטרת יום זה להצדיע לאומץ ולנחישות של הפליטים, להתחייב לשמירה על זכויות האדם שלהם ולגנות את האלימות, המלחמות והדיכוי הממשיכים להפוך בני אדם לפליטים ברחבי העולם. האמנה הבינלאומית בדבר מעמדם של פליטים נחתמה באו"ם ב-1951, ומטרתה להבטיח הגנה לאנשים שנרדפים בארצותיהם או שנאלצים לברוח ממדינתם על מנת להציל את נפשם. האמנה אושררה מאז על ידי 147 מדינות, בהן ישראל. עם זאת, מדינת ישראל טרם אימצה חקיקה בנושא מתן מקלט לפליטים. רוב מבקשי המקלט נעצרים בהגיעם לישראל לתקופה בלתי מוגדרת במתקני מעצר מיוחדים שהמדינה בנתה עבורם, ומשוחררים רק כאשר מתקני המעצר מלאים. רוב מבקשי המקלט מקבלים ויזה זמנית, ללא סיוע מהמדינה, ורק במקרים נדירים יקבלו מעמד של פליט.

מערכי שיעור לדוגמא

1. כיתה נקייה מאמירות גזעניות

כיתות א'-ב'

חלק א'

מבקשים מהתלמידים להתחלק לארבע קבוצות, בארבע פינות הכיתה, כשהחלוקה נעשית לפי צבע השיער. נותנים לכל תלמיד/ה בקבוצה הגדולה ביותר כרטיס באותו צבע. ממשיכים את המשחק ומבקשים מהתלמידים להתחלק הפעם לפי מידת הנעלים. נותנים לכל תלמיד/ה בקבוצה הגדולה ביותר כרטיס באותו צבע. לאחר מכן מחלקים את הכיתה פעמיים נוספות באותו אופן: פעם לפי צבע העיניים ופעם לפי הגובה. בכל פעם נותנים לכל תלמיד/ה בקבוצה הגדולה ביותר כרטיס באותו צבע. בסיום המשחק סופרים כמה כרטיסים אסף/ה כל תלמיד/ה. תלמידים שאספו מספר גדול של כרטיסים יוכלו להחליט על חוק אחד שיחייב את כלל הכיתה. ממתינים כעשר דקות וצופים במתרחש. מבקשים מהקבוצה הזוכה להכריז על החוק שבחרה.

זמן הפעילות: חלק א': 45 דקות, חלק ב': 45 דקות

עזרים נדרשים: כרטיסיות ריקות בארבעה צבעים שונים

מטרות:

- הכרת המושג שונות
- הכרת המושג גזענות

שאלות לדיון לאחר המשחק:

- שתפו אותנו האם אהבתם את המשחק ומדוע. מה הרגשתם?
  - כיצד הרגישו התלמידים שאספו את מספר הכרטיסים הגדול ביותר? כיצד הרגישו התלמידים שקיבלו רק כרטיס אחד או בכלל לא קיבלו?
  - האם השגתם את הכרטיסים בגלל משהו שעשיתם או בגלל תכונות שאין לכם שליטה עליהן?
  - האם אתם חושבים שזה צודק שהילדים שקיבלו הרבה כרטיסים יחליטו עבור כל הכיתה?
  - מה הרגישו ילדים שלא היו חלק מהקבוצה המחליטה?
  - האם זה הוגן שהקבוצה החליטה על חוק בלי להתייעץ עם שאר התלמידים?
  - מדוע טוב להיות חלק מרוב? מדוע לא טוב להיות חלק מרוב?
  - מדוע טוב להיות חלק ממיעוט? מדוע לא טוב להיות חלק ממיעוט?
  - האם אתם יכולים לבנות את המשחק מחדש, כך שיהיה יותר הוגן וישלב בתוכו קבוצות שונות?
  - האם שמעתם על המילה גזענות? מה לדעתכם הפירוש שלה? האם את מה שהיה במשחק אפשר להגדיר גזענות, ולמה?
- הערה למורה: כהכנה לדיון, מומלץ לעיין בהגדרות השונות למושג "גזענות", המופיעות בנספח 3 למערכת השיעור "גזענות וזכויות אדם", בהמשך פרק זה.

חלק ב'

כותבים את המילה גזענות על הלוח ושואלים את התלמידים אם הם שמעו את המילה הזאת לפני כן ומתי. מה היא אומרת להם? מתי המבוגרים משתמשים במילה זו? האם לדעתם הם חוו חוויה גזענית? מהי אמירה גזענית? איך לדעתם ילדים שחוו אמירות גזעניות מרגישים? מה הם חושבים שצריך לעשות כדי שהכיתה שלנו תהיה נקייה מגזענות?

2. מהי גזענות?

כיתות ז'-ח'

פעילות 1: גזענות בחיי היום-יום

הקדמה

במערך זה ייחשפו התלמידים להגדרה של גזענות ולמאפייניה. התלמידים יתמודדו עם סיטואציות ומקרים מחיי היום-יום ויהיה עליהם להחליט אם הייתה בהם גזענות או לא. לסיום, יכינו התלמידים דוח תמונת מצב על גזענות בסביבת בית-הספר, ובמקרה הצורך יפעלו למיגור התופעה.

חלק א'

כותבים על הלוח את המילה גזענות ומבקשים מהתלמידים להגיד מילים שעולות בדעתם בשמעם את המילה ("שמש אסוציאציות"). על מה הם חושבים כשמוזכרת מילה זו? איזה רגשות מעוררת בהם המילה גזענות?

מציגים על הלוח שתי הגדרות למילה גזענות (עדיף להכין מראש כרטיסיות עם ההגדרות ולתלות אותן על גבי הלוח):

הגדרה 1

מהי גזענות?

"רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסייה, והכול בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני". (מתוך סעיף 144 לחוק העונשין)

הגדרה 2

מהי גזענות?

"ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה, על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות שמנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח גזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה הקבוצה". (פרופ' יהודה שנהב)⁴

חלק ב' - מהלך הפעילות

לצורך הפעילות יש לאסוף כתבות וסיפורים המתעדים מקרים של גזענות מסביבתכם הקרובה או מקרים שתועדו בכלי התקשורת (בנספח 1 יש חמש הצעות לסיפורים שבהם ניתן להשתמש במקרה הצורך).

מחלקים את התלמידים לארבע קבוצות. כל קבוצה קוראת מקרה ועונה על השאלות הבאות:

- האם מדובר במקרה של גזענות? נמקו את תשובתכם.
- נגד מי הופעלה גזענות בקטע שקראתם?
- האם אתם מכירים אנשים שחווים גזענות או אפליה?
- ספרו על מקרים שבהם חוויתם גזענות, או על מקרים שבהם חברים או מכרים שלכם חוו גזענות.
- איך הרגשתם? / מה אנשים אלה מרגישים?
- למה אסור לעבור בשתיקה על גילויי גזענות?
- אילו קבוצות בישראל סובלות מגזענות לדעתכם?
- האם תופעה זו פוגעת בדמוקרטיה לדעתכם?
- מה ניתן לעשות בכדי להיאבק בתופעה זו?

4. ר' פרק "מהי גזענות?" מאת פרופ' יהודה שנהב בספר זה, עמ' 19

זמן הפעילות: 45-90 דקות

מטרות:

- להבין את תופעת הגזענות על מאפייניה והסבריה;
- להעלות את המודעות לגבי תופעות גזעניות בכלל וגזענות בכיתה ובבית הספר בפרט;
- לעודד תלמידים לפעול נגד תופעות גזעניות בחברה.

סיכום

הגזענות איננה תופעה ייחודית לישראל, כי אם תופעה כלל עולמית. על פי הגדרתה הקלאסית היא תורה אנתרופולוגית-ביולוגית הממיינת את האנושות לגזעים שונים על ידי חלוקה למאפיינים ולתכונות ביולוגיות, ומסווגת את הגזעים הללו כ"עליונים" ו"נחותים". על פי תפיסה זו, לגזעים ה"עליונים" מיוחס יתרון קוגניטיבי ותכונות ביולוגיות נעלות על פני הגזעים ה"נחותים". מיונים כאלה החלו להתפתח במאה ה-19 בדמותן של תורות גזעניות פסבדו-מדעיות, שתיאוריית האבולוציה של דרווין שימשה להן מצע. מה שאפיין תורות אלה היה הביסוס "המדעי" לכאורה שלהן.

עם הזמן התרחבה הגדרת המונח "גזענות", כך שהיא איננה שמה דגש רק על תפיסת עליונותם של פרטים וקבוצות על רקע גזעי, אלא גם על תפיסת עליונותם של אלה על פני פרטים וקבוצות אחרות בחברה אשר להם מאפיינים תרבותיים וחברתיים משותפים, כמו השתייכות ללאום, דת, קבוצה אתנית וכן הלאה. בשנת 1966 אימץ האו"ם את ההגדרה הרחבה למושג "גזענות", המופיעה באמנה בדבר ביעור כל צורות הגזענות והאפליה:

"כל הבחנה, הוצאה מן הכלל, הגבלה או העדפה המיוסדים על נימוקי גזע, צבע, ייחוס משפחתי, מוצא לאומי או אתני, שמגמתם או תוצאתם יש בהן כדי לסכל את ההכרה, ההנאה והשימוש או לפגום בהכרה, בהנאה או בשימוש, על בסיס שווה, של זכויות האדם וחירויות היסוד בחיים המדיניים הכלכליים, החברתיים, התרבותיים, או בכול תחום אחר בחיי הציבור" (סעיף 1 א' לאמנה).

(המורה תציג את הגדרת האו"ם לגזענות בפני התלמידים - ניתן להכין פלקט עם ההגדרה ולתלות בכיתה)

נספח 1

מקרה 1: ילדים ערבים בני 12 הותקפו על ידי נוסעים באוטובוס בירושלים

ילדים ערבים בני 12 הותקפו על ידי נוסעים בוגרים באוטובוס בירושלים. היה זה בתום יום הלימודים, אז עלו כעשרה תלמידי כיתה ו' מבית הספר הדו-לשוני בירושלים לאוטובוס שנסע לכיוון פסגת זאב. במהלך הנסיעה הבחינו זוג נוסעים צעירים כי התלמידים מדברים ביניהם בערבית. בני הזוג החלו לקלל את התלמידים ולקרוא לעברם קריאות גזעניות. אחד מהם גם ירק את המסטיק שהיה בפיו לעבר התלמידים. לאחר שזוג המטרידים ירד מהאוטובוס המשיכה בהטרדה נוסעת מבוגרת. על פי עדויות התלמידים, כפי שסופרו להנהלת בית הספר, אותה נוסעת קיללה אותם במשך דקות ארוכות. בין היתר, אמרה האישה, על פי עדויות הילדים: "תתביישו שאתם בני אדם", "קופים", "אין לכם זכות לחיים" ועוד. לאחר מכן החלה הנוסעת לתקוף אותם פיזית. בין היתר היא הכתה ומשכה בשערותיה של אחת התלמידות. רק אז ניאות הנהג לעצור את האוטובוס, ולאחר שהנוסעת סירבה לרדת הוא הזעיק את המשטרה שעיכבה את החשודה לחקירה.

מקרה 2: סורכה כניסתם של צעירים אתיופים למועדונים בתל אביב

דניאל אוריה וגדי פקדו, ממובילי ההתנגדות לאפליה נגד העדה האתיופית וממוצא אתיופי בעצמם, הגישו תביעות פיצויים בסך מצטבר של 120,000 ₪ בבית משפט השלום בהרצליה כנגד מועדון "החתול והכלב" ומועדון "הבובה מארה" שבתל אביב. לדבריהם, בתאריך ה-20.10.09 הם יצאו לבלות עם חבריהם במועדונים אלה, לא הצליחו לעבור את הסלקציה במועדונים ונותרו בחוץ. לטענתם, היה הדבר אך ורק בשל מוצאם, ועל רקע זה הם הופלו לרעה. זאת בניגוד לשני חבריהם בהירי העור, שנכנסו מספר דקות לאחר מכן ללא כל בעיה.

מקרה 3: "הארנב הלבן" של עליסה מסרב לגעת בילדים שחורים

"הארנב הלבן" מוכר לחובבי הסרטים המצורירם, וגם לאלה שפחות, מסיפורה של "עליסה בארץ הפלאות". דמותו האהודה של הארנב הממהר זכורה לנו מהסרט של "וולט דיסני", שמבוסס על ספרו של לואיס קרול. אך נראה כי הדמות המצוירת שונה בתכלית במציאות. לאחרונה, מתנהל בבית המשפט בארצות הברית משפט נגד "דיסני", בטענה שאדם שהועסק בפארק שעשועים ועטה תחפושת של הארנב התנהג בגזענות כלפי ילדים שחורים.

בחודשים האחרונים מנהלת משפחה מסן דייגו שבמדינת קליפורניה משפט נגד תאגיד סרטי האנימציה במטרה למנוע הישנות של מקרים דומים לזה שאירע לילדיה. לטענת המשפחה, בעת שביקרו בפארק ופגשו ב"ארנב הלבן", הוא נמנע מלחבק את שני ילדיה הקטנים וסירב להחזיק את ידם - בניגוד להתנהגותו עם ילדים "לבנים". "התקרבותי אליו, אך הוא הפנה אליי את גבו", תיאר ג'ייסון בלאק בן השש. כשנשאל על ידי כתבת רשת "פוקס" האמריקאית כיצד חש באותו רגע, השיב: "עצוב".

אחיו הגדול של ג'ייסון, אליז'ה, רק ביקש לאחוז בידו של הארנב. "ניסיתי לאחוז בידו, אך הוא הזיז לי את היד", סיפר. אביהם של השניים סיפר כי תחילה חשבו בני המשפחה כי מדובר במדיניות חדשה של "דיסני", לפיה הבובות אינן מורשות לגעת בילדים, אך עד מהרה הבינו כי טעו לאחר שראו כי הארנב מחבק ומנשק ילדים בעלי עור בהיר. "זה גרם לילדים שלי תחושות נוראיות", הסביר האב. בני המשפחה הציגו את התמונות להנהלת "דיסני" וזו הציעה להם כרטיסי VIP. הם דחו את ההצעה, ביקשו לקבל התנצלות ודרשו את פיטורי העובד הגזען, לטענתם. "זה עניין עקרוני ומדובר על איך אתה הולך לפעול כדי להפוך את המצב לטוב יותר, כדי שזה לא יקרה למשפחה נוספת", הסבירו בני המשפחה.

מקרה 4: גן נפרד לילדים אתיופים

כ-200 הורים וילדים הגיעו לקריית הממשלה בבאר שבע להפגין נגד אפליה על רקע גזעי בגן "אוצר החיים" בעיר. לטענתם, בגן התקיימו לימודים בשתי כיתות נפרדות - אחת לילדים יוצאי אתיופיה והשנייה למי שאינם. יחד עמם הגיעו להפגין גם נציגי הקהילה, שאף ניסו לחסום את הצומת הסמוך. לטענת ההורים, הילדים העולים מאתיופיה מרוכזים במבנה נפרד לחלוטין מהילדים הלבנים ומופקד עליהם צוות חינוכי נפרד במשך כל שעות היום. הגן הנפרד אינו מחולק לקבוצות גילאים שונות, אלא מכיל יחד פעוטות רכים וילדי גן חובה. לעומת זאת, הגן המקביל מחולק, כנדרש, לקבוצות גיל שונות.

ההורים מחו גם על האפליה בתנאים שבהם מוחזקים הילדים. לטענתם, התנאים בגן הנפרד של הילדים העולים מאתיופיה הם מחפירים, ומבנה הגן והציוד המצוי בו אינם ראויים לשמש בגן ילדים. לעומת זאת, בגן השכן יש תנאים טובים לאין שיעור.

מקרה 5: אוהדי בית"ר מוחים נגד צירוף שחקנים מוסלמים לקבוצה

בינואר 2013 פורסם כי הנהלת קבוצת הכדורגל בית"ר ירושלים מתכננת לחזק את הקבוצה בשני שחקנים צ'צ'נים מוסלמים. בעקבות ידיעה זו, חלק מהאוהדים יצאו במחאה בוטה וגזענית, שמטרתה להעביר מסר ברור להנהלת הקבוצה: "מוסלמים לא ישחקו בבית"ר". המחאה באה לידי ביטוי בהנפת שלטים ובקריאת קריאות גזעניות במהלך משחק של הקבוצה. מקרה זה מצטרף למקרים רבים נוספים, לאורך שנות קיומה של הקבוצה, בהם אוהדים מתנגדים לצירופם של שחקנים ערבים ומוסלמים לקבוצה. יש לציין כי ביטויי גזענות, הן של אוהדים והן של שחקנים, נפוצים במגרשי הכדורגל בישראל ולעתים אף בעולם, ואינם נחלת אוהדי בית"ר בלבד. עם זאת, נדמה שהקריאה הגורפת לפסילת שחקנים עקב מוצאם הערבי ו/או המוסלמי היא הביטוי החמור ביותר לגזענות בספורט בישראל.⁵

פעילות 2: סקר גזענות בכיתה ובבית הספר

כמה ימים לפני השיעור, בקשו מהתלמידים לתעד מקרים או אמירות בבית הספר ובחיי היום-יום שהם חושדים שהם גזעניים, כלפי קבוצות שונות בחברה הישראלית, כמו: יוצאי אתיופיה, רוסיה, קווקז וגרוזיה, אשכנזים ויוצאי עדות המזרח, חרדים, דתיים וחילוניים, ערבים, מהגרי עבודה, ופליטים. בתחילת השיעור בקשו מהתלמידים לשתף את הכיתה בהערות הגזעניות שאספו.

זמן הפעילות: 45-90 דקות

5. ראו: גיא בן זיו, "כהן: לא מבין את האוהדים, צריך לחיות עם מוסלמים", one כדורגל ישראלי, 26.1.13, <http://www.one.co.il/Article/212012.html>; "גזענות ביצע", מאמר מערכת, הארץ, 28.1.2013, <http://www.haaretz.co.il/opinions/editorial-articles/1.1916149>.

קיימו דיון על השאלות הבאות:

- האם יש תלמידים שלא שמעו הערות גזעניות בכלל?
- כמה הערות גזעניות נשמעו?
- מי הקבוצה הסובלת ביותר מהערות גזעניות?
- מה אתם מרגישים בעקבות הממצאים שגיליתם?
- האם ציפיתם להערות כאלה? האם היו הפתעות?
- האם, לדעתכם, המודעות לביטויים ולאמירות גזעניות יכולה להשפיע ולהביא להפחתת התופעה?

דיון מסכם בכיתה:

למה אסור להתעלם מגילויי גזענות? האם תופעה זו פוגעת בדמוקרטיה לדעתכם? מה ניתן לעשות בכדי להיאבק בתופעה זו?

פעילות 3: נאבקים בגזענות

חלקו את הכיתה לשלוש קבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיסייה עם דמות וסיפור מצורף (ראו נספח 2). כל קבוצה תקרא את הסיפור ותנהל דיון על סוג הבעיה שהוא מתאר, ועל דרכי המאבק שנקטו על מנת לשנות את המצב. לאחר מכן, התלמידים יתכנסו חזרה לדיון במליאה.

נציג מכל קבוצה יספר את הסיפור בקצרה ליתר הכיתה.

שאלות לדיון:

- מה הרגשתם לאחר קריאת הסיפור?
- אם הייתם באותו זמן ומקום עם הדמויות, האם הייתם מצטרפים למאבק שלהן?
- האם לדעתכם הסיפורים הללו שינו את פני ההיסטוריה? כיצד?
- מה משותף לכל המקרים הללו? (תשובה אפשרית: בכל המקרים הזכויות לא ניתנות אלא יש לתבוע את מימושן. בכל המקרים מנהיגי המאבק פעלו למרות לחצים ואיומים מבחוץ. בכל המקרים המאבק הוביל לשינוי, גם אם קטן).
- האם אנחנו רואים את עצמנו אחראים מוסרית להגן על זכויות אדם של אחרים, או שמא האדישות והמרחק גוברים עלינו?
- האם אנחנו חזקים מספיק כדי לעמוד על זכויותינו שלנו, או שהמחירים הכרוכים במאבק גורמים לנו להוסיף ולשתוק?
- מה ההבדל בין דרכי המאבק שראינו?
- איזו דרך נראית לכם היעילה ביותר?
- האם דרכים שונות מתאימות למטרות שונות?

לסיכום: במפגש הנוכחי הכרנו כמה מקרים בולטים של מאבקים למען זכויות אדם, שהובילו "אנשים רגילים". הצלחת המאבקים הללו מעוררת השראה ותקווה באשר ליכולת לשנות את המציאות באמצעות פעולה אקטיבית. יש להדגיש בפני התלמידים את האחריות של כל אזרח/ית במאבק בגזענות ולעודד אקטיביזם לשינוי המצב.

זמן הפעילות: 45 דקות

רוזה לואיז פארקס הייתה אישה אפרו-אמריקאית באַלְבָּמָה, ארצות הברית, שעבדה בשנות החמישים של המאה העשרים כתופרת. באותם ימים קבע החוק כי שחורים חייבים לפנות מקום באוטובוס ללבנים. באחד הימים, כשחזרה פארקס מעבודתה, עלה גבר לבן לאוטובוס ודרש ממנה לפנות לו את המקום. רוזה פארקס סירבה לעשות זאת - ונעצרה. בעקבות מעצרה הוביל פעיל זכויות האדם מרטין לותר קינג חרם על חברת האוטובוסים העירונית, כדי לגרום לה לחדול ממדיניות ההפרדה הגזענית. כל תושבי העיר השחורים צייתו לחרם, והחברה פשטה את הרגל. השחורים הלכו בעיקר ברגל, וראשי הקהילה השחורה ארגנו מערך הסעות באמצעות בעלי מכוניות אפרו-אמריקאים מתנדבים, ואף דאגו לביטוח רכב למכוניות המתנדבות, לאחר שבלחץ העירייה ביטלו חברות הביטוח המקומיות את פוליסת הביטוח של הרכבים. הרשויות העירוניות עצרו את מרטין לותר קינג, והדבר עורר מחאה ציבורית בכל רחבי ארצות הברית. לבסוף, בעקבות החלטת בית המשפט העליון, שונו החוקים העירוניים ואפשרו לאפרו-אמריקאים לשבת באוטובוסים בחופשיות.

הפנתרים השחורים הייתה תנועת מחאה ישראלית שהקימו בשנת 1971 צעירים ממוצא מזרחי, שביקשו למחות על התעלמות הממסד מהבעיות החברתיות והכלכליות הקשות של יוצאי עדות המזרח. חברי התנועה רצו לקיים הפגנה במחאה על הקיפוח, המשטרה סירבה לאשר זאת, והפנתרים החליטו להפגין ללא אישור, בניגוד לחוק. הפנתרים השחורים הצליחו להציף אל פני השטח את מצוקת העוני, את הפער שבין עניים לעשירים ואת היחסים העדיניים בחברה הישראלית. הפגנה נוספת שלהם, שנערכה ללא אישור, פוזרה בכוח על ידי המשטרה. פעילות הכוח המשטרתי והשלכת אבנים ובקבוקי תבערה מצד המפגינים גרמו לפציעתם של עשרים איש. לאחר מחאה אלימה זו הוקמה ועדה ציבורית, שחקרה את טענות הקיפוח של הפנתרים השחורים. מסקנות ועדת הבדיקה העלו כי שכבות רבות אכן הופלו לרעה. בעקבות זאת, הוגדלו משמעותית תקציבי המשרדים שעסקו בעניינים חברתיים, וכספים רבים הופנו לטיפול בשכבות המוחלשות.

מוהנדס גנדי היה עורך דין הודי שהוביל את תנועת העצמאות ההודית במאבקה נגד שלטון האימפריה הבריטית. לאחר שהשתלטו על הודו, כרו בה הבריטים מלח ומכרו אותו בכסף רב באירופה. הם חוקקו חוק האוסר על ההודים לזכות מלח, ומתיר זאת רק לבריטים. גנדי ביקש להביא לעזיבתם של הבריטים את הודו, אך סירב לנקוט מאבק אלים. הוא ארגן צעדה שהשתתפו בה רבבות הודים, ובעקבותיה יצאו לזכות מלח בעצמם, תוך הפרת החוק הבריטי. הבריטים עצרו את גנדי ושמונים אלף מפגינים, אך המחאה עוררה הדים בכל רחבי העולם וביקורת גדולה הוטחה בבריטניה. המאבק נחשב לאחד הקמפיינים המוצלחים ביותר בהיסטוריה של מאבקי זכויות אדם, ויש המייחסים לו השפעה על נסיגת בריטניה והשגת העצמאות של הודו.

הערה למורה: הסיפור על המאבק לעצמאותה של הודו מהשלטון הבריטי הובא כאן כדוגמה לכך ש"התפיסה הקולוניאליסטית" היא זו שחזקה את "החשיבה הגזעית", ולכן מאבק בקולוניאליזם הוא גם מאבק בגזענות.

3. גזענות וזכויות אדם

כיתות ט'-י"ב

חלק א': מהי גזענות? - פעילות העוסקת בהגדרות למושג גזענות

הנחיות למורה:

המורה י/תחלק את הכיתה לארבע קבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיסיות ובהן הגדרות שונות למושג "גזענות", ואז תתבקש להחליט יחד מהי ההגדרה המתאימה ביותר לדעתה עבור מושג זה. לאחר מכן יתבקשו הקבוצות לחזור לדיון במליאה. נציג/ה מכל קבוצה ת/יציג את ההגדרה שנבחרה ות/יקריא אותה בקול רם. כל קבוצה תסביר מדוע חשבה כי ההגדרה שבחרה היא המתאימה ביותר.

כאשר כל הסבכים הושלמו, כלל התלמידים ינסו, בהנחיית המורה, להרכיב הגדרה אשר תשקף באופן הרחב ביותר את המושג "גזענות".

שאלות מנחות לדיון במליאה:

האם רק השקפות המחלקות את עמי העולם לפי גזעים עליונים ונחותים נחשבות לגזענות?

מה ההבדל בין ההגדרות למושג גזענות המתייחסות לביווגיים לבין הגדרות המתייחסות להבדלים חברתיים-תרבותיים?

מדוע יש צורך בהגדרה רחבה למושג גזענות?

אילו ביטויים של גזענות קיימים לדעתכם בחברה הישראלית?

רקע למורה:

המושג המגדיר את תופעת הגזענות כיום לא מתייחס רק לאופן הצר שלה, הנוגע למאפיינים הביולוגיים, אלא לכל רעיון שבבסיסו עליונות של פרטים או קבוצות בחברה על פני קבוצות אחרות, גם על בסיס הבדלים תרבותיים וחברתיים.

הגזענות כתפיסת עולם עלולה להיות מתורגמת למעשים שפוגעים בזכויות אדם, באמצעות מגוון מנגנונים ממוסדים (לדוגמה: חקיקה גזעית בגרמניה הנאצית ובאפרטהייד הדרום אפריקאי, חוקי הסגר גזע בארה"ב וכו') או מנגנונים חברתיים סמויים (לדוגמה: ועדות קבלה ליישובים קהילתיים, שאינן מצהירות כי מטרתן היא להדיר אנשים על רקע גזעני). הגזענות פוגעת בפרטים או בקבוצות גם באמצעות הפעלת כוח ואלימות, פיזית ומילולית, הן מצד מנגנוני מדינה והן מצד גורמים פרטיים.

הגזענות סותרת את ערך השוויון בין יחידים וקבוצות בחברה. שוויון ערך האדם משמעו כי כל אדם שווה לאדם אחר מעצם היותו אדם. לכן, ההשקפה ההומניסטית מתנגדת להכללה המבטלת את ייחודיותו של כל פרט, הגם שהוא משתייך לקבוצה מסוימת, ומתנגדת אף לדירוג שיפוטי על בסיס הכללה זו (הכללה: "כל ה... הם..."; דירוג: "ה... הם פחות/יותר מ..."). הכללה כזו מאפשרת להתמודד עם מציאות מורכבת באמצעות קטגוריות פשטניות. אלו הם כלים שבאמצעותם מצדיקה התפיסה הגזענית אפליה בין קבוצה לקבוצה. אפליה מנוגדת במהותה לערך השוויון, המקובל כאחד מערכי היסוד הדמוקרטיים ומעוגן בחוק בכל מדינה דמוקרטית.

זמן הפעילות: חלק א': 45 דקות, חלק ב': 45 דקות

עזרים נדרשים: יש לצלם את נספח 3 (הגדרות למושג גזענות) ולהכין מההגדרות כרטיסיות לעבודה בקבוצות, כך שלכל קבוצה תהיה חבילת הגדרות

מטרות:

■ הכרת ההגדרות השונות למושג "גזענות" (הגדרה מילונית, החוק הישראלי, אמנת האו"ם, הגדרות רחבות לפי השיח האקדמי בישראל);

■ הבנת המושג הרחב של תופעת הגזענות;

■ הבחנה בין אפליה על רקע גזעני לבין הבחנה ראויה;

■ הכרת זכויות האדם אשר נפגעות כתוצאה ממדיניות גזענית.

הגדרות למושג "גזענות"

(יש להכין ארבע חבילות של כרטיסיות עם ההגדרות השונות ולחלק לכל קבוצה חבילה אחת)

מהי גזענות?

השקפה המחלקת את עמי העולם לגזעים עליונים לעומת גזעים נחותים.

(מילון אבן-שושן; מילון ספיר)

(הערה: יש המרחיבים את ההגדרה מעבר לעמים ולגזעים - לקבוצות אתניות, תרבותיות, מגדריות, ואחרות)

מהי גזענות?

רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסייה, והכל בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני.

(מתוך סעיף 144א' לחוק העונשין)

מהי גזענות?

ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות, שמנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח גזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה הקבוצה.

(פרופ' יהודה שנהב)⁶

מהי גזענות?

"גזע" אינו באמת קיים - הוא הבניה תרבותית, המצאה של בני אדם. ההמצאה והדמיון של הגזע באים לידי ביטוי במה שניתן לכנות כהגזעה (racialization), כלומר: תהליך של הבנייה חברתית על בסיס של תפיסת גזע ומסמניו. בתהליך זה הופך "הביולוגי" (למשל: צבע עור, אורך אף וכו'), "החברתי" (למשל: עוני, ארץ מוצא, מעמד חברתי) ו/או "התרבותי" (למשל: אורח חיים, היקף השפה, יחס לטכנולוגיה, או דתיות) לכמו "טבעי", כלומר: לתכונות הנתפסות כמעידות על מהותה "הבלתי משתנה" של הקבוצה הנדונה. או במילים אחרות: הגזעה היא תהליך המפרש את התרבותי ואת החברתי במונחים של גזע או כמו גזע.

(פרופ' יהודה שנהב ופרופ' יוסי יונה)⁷

מהי אפליה גזעית?

כל הבחנה, הוצאה מן הכלל, הגבלה או העדפה המיוסדים על נימוקי גזע, צבע, ייחוס משפחתי, מוצא לאומי או אתני, שמגמתם או תוצאתם יש בהן כדי לסכל את ההכרה, ההנאה והשימוש או לפגום בהכרה, בהנאה או בשימוש, על בסיס שווה, של זכויות האדם וחירויות היסוד בחיים המדיניים הכלכליים, החברתיים, התרבותיים, או בכול תחום אחר בחיי הציבור.

(מתוך אמנת האו"ם בדבר ביעור כל צורות הגזענות והאפליה, 1966)

6. ר' פרק "מהי גזענות?" מאת פרופ' יהודה שנהב בספר זה, עמ' 19.

7. שנהב, י. וי. יונה (2008). "גזענות מהי?". בתוך: גזענות בישראל (2008). תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 43-46.

הנחיות למורה:

מטרתו של חלק זה לזהות פעולות ו/או התנהגויות גזעניות, ולהכיר את זכויות האדם הבסיסיות אשר נפגעות כאשר מפעילים גזענות כלפי אדם או קבוצה מסוימת. מקריאים את הסיטואציות השונות, ולגבי כל אחת מהן מבקשים מהתלמידים להגיד האם לדעתם הסיטואציה או האמירה היא גזענית או לא, ומדוע. במקרים שבהם התלמידים לא מבחינים באמירות או בסיטואציות גזעניות, בקש/י מהם להסביר מדוע הם חושבים שהאמירה או הסיטואציה איננה גזענית. בשלב זה יש להתייחס לשני מושגים עיקריים: אפליה פסולה והעדפה מתקנת.

רקע למורה:

הזכות לכבוד: עיקרון הומניסטי המבטא את ההכרה באנושיות של כל אדם: לכל אדם יש כבוד בגלל כבודו האנושי (שנברא "בצלם אלוהים"), והוא ראוי שיתייחסו אליו בכבוד. זהו הבסיס לזכויות האדם, שממנו נגזרות הזכויות לחירות, לשוויון ולהליך הוגן, וכן הזכויות לשם טוב, לפרטיות, לצנעת הפרט, והזכות שלא להיות נתון ליחס משפיל ומעליב. הזכות לכבוד עוגנה בישראל בשנת 1992 כזכות חוקתית בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. על פי פסיקת בית המשפט העליון, חוק הפוגע בכבוד האדם שלא על פי התנאים הקבועים בחוק היסוד יכול להיות מוכרז כבטל על ידי כל בית משפט.⁸

הזכות לשוויון: משמעות השוויון היא מתן זכויות שוות לבני אדם ללא הבדלי גזע, מין, דת, לאום וכן הלאה. הזכות לשוויון מעוגנת במגילת העצמאות, הקובעת: "מדינת ישראל תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדלי דת, גזע ומין...".

בפסיקת בית המשפט העליון מוגדר השוויון כעקרון-על במדינה, מכוח היותה מדינה דמוקרטית. כך עלה מדבריו של השופט ברק בפסק דין קעדאן:

"לא רק שערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית אינם דורשים הפליה על בסיס דת ולאום במדינה, אלא שערכים אלה עצמם אוסרים הפליה ומחייבים שוויון בין הדתות והלאומים".⁹

אי לכך, אמורים כלל אזרחי המדינה להיות שווים בפני החוק בזכויות היסוד שלהם, באיסורים המוטלים עליהם ובעונשים בחוק שנקבעים להם.

הזכות לשוויון קשורה לעיקרון המשותף לכל זכויות האדם: שמירת הכבוד האנושי. כאשר אנו מופלים לרעה אנו חשים עלבון, לעתים גם השפלה. תחושת הפגיעה אינה נעוצה רק בכך שלא קיבלנו מה שרצינו, אלא גם בכך שנהגו בנו בצורה שונה מזו שנהגו באחרים. האפליה פוגעת בכבודנו וגם בתחושת הערך העצמי שלנו. במושג שוויון גלומים שני היבטים שונים: האחד הוא השוויון בפני החוק במובן הפורמלי, והשני הוא תביעה לשוויון מהותי, שיבוא לידי ביטוי במערכת החוקתית אבל גם בהסדרים חברתיים רחבים יותר.

איסור אפליה: החוק אוסר על אנשים פרטיים לנקוט ביחס מפלה בשני תחומים: תעסוקה ושירותים בני פיקוח: אסור להפלות בין מועמדים למשרה על פי שיקולים הקבועים בחוק כמו מין, לאום וגיל, ואסור לחסום את הכניסה בפני קבוצות מסוימות לשירותים כמו בתי קולנוע, מוניות או מסעדות. בהקשר הציבורי, ביחסים שבין האדם לחברה ולמדינה, מציג החוק תביעה נוקשה בהרבה: לא להפלות כלל אנשים מטעמים שאינם רלוונטיים, כמו מין ומוצא. מסמכים בינלאומיים לזכויות אדם שוללים אפליה כזו, אך אינם פוסלים אפליה מטעמי גיל, לדוגמה - השינויים בגיל הפרישה בין גברים ונשים.

העדפה מתקנת: העדפה מתקנת, או בשמה השני "תיקון אפליה", הינה מתן עדיפות לאנשים על סמך השתייכותם לקבוצה מסוימת באוכלוסייה, אשר נעשה לה עוול היסטורי של אפליה פסולה. אקט זה הינו מנגנון זמני של יצירת אי-שוויון מכוון ונקודתי, אשר נועד לתקן מצב קודם ובכך ליצור שוויון אזרחי רחב.

ישנו מנגנון נוסף של העדפה מתקנת והוא מנגנון קבוע, שמטרתו להביא לידי ייצוג הולם של קבוצות האוכלוסייה השונות בתפקידים במגזר הציבורי. עיקרון זה מיועד לקידום מספר יעדים: שירות ציבורי מיטבי לכל קבוצות האוכלוסייה, לכידות לאומית והגברת האמון בשירות הציבורי.

8. ד"ר דורית למברגר, "הזכות לכבוד", <http://lib.civics.cet.ac.il/didact/pages/item.asp?item=20370&author=3472>.

9. בג"ץ 6698/95 עאדל קעדאן נ' מנהל מקרקעי ישראל פ"ד נד 258 (1) http://www.constitution.org.il/index.php?option=com_consti_comp&class=1&mytask=view&id=1207.

בשלב זה של הפעילות ניתן לחלק את הכיתה בקו דמיוני, כאשר על התלמידים לעמוד בחלק אחד אם ההיגד שהמורה מקריא/ה נתפס בעיניהם כגזענות, ובצד השני אם הוא איננו נתפס כגזענות. אופציה נוספת היא לשבת במעגל, כאשר המורה מקריא/ה את ההיגדים, ולהרים יד כאשר מסכימים שההיגד גזעני.

- חברת ביטוח לא מעסיקה אנשים מעל לגיל 70 בטענה שהם מבוגרים מדי.
- מנהלת חברת היי-טק לא מוכנה להעסיק ערבי ישראלי בטענה שאולי הוא מסוכן.
- תנועת נוער מכניסה לפעילותה רק ילדים וילדות ששילמו דמי חבר סמליים.
- החוק קובע כי גיל הפרישה של נשים מעולם התעסוקה יהיה נמוך יותר מגיל הפרישה של גברים.
- חברת קולנוע לא מאפשרת לזוגות חד-מיניים לקנות כרטיסים לקולנוע במחירים זוגיים מוזלים, בטענה שהם לא זוג.
- בתי חולים מעסיקים רופאים רק אם יש להם תואר אקדמי ברפואה.
- גנת ממוצא אתיופי לא התקבלה לעבודה בגן מסוים, בנימוק שאין בגן הזה ילדים ממוצא אתיופי.
- מטופל בבית חולים דורש לקבל טיפול רק מצוות רפואי יהודי.
- משרד ממשלתי פרסם מכרז לתפקיד בשירות הציבורי וציין כי תהיה עדיפות למועמדים ממוצא אתיופי.
- מועדון לילה קיבל הנחיה לא לאפשר לצעירים ממוצא רוסי להיכנס למועדון, כיוון שמספר שבועות קודם לכן אירע בו מקרה אלימות חמור מצד שני צעירים ממוצא זה.
- מועדון לילה נוסף קיבל הנחיה לא להכניס אנשים שלא רשומים ברשימת המוזמנים.
- הורים מבית ספר חרדי רצו להפריד בין ילדים ממוצא אשכנזי לילדים ממוצא ספרדי, בנימוק שיש ביניהם פערים באופן שמירת הדת.
- אגודת הסטודנטים באוניברסיטת תל אביב תחלק מלגות סיוע לסטודנטים בשנה א' מהחוג לחינוך ותיתן עדיפות לסטודנטים המגיעים מאזורי הפריפריה בישראל.
- אוהדי קבוצת כדורגל בישראל מתנגדים לקליטת שחקנים שאינם יהודים לנבחרת.
- מנהל חברת קוסמטיקה נמנע מהעסקת מועמדת לתפקיד פקידותי בגלל שלא שירתה בצבא.
- ועדת הבחירות של הכנסת פסלה תשדיר בחירות בטענה שיש בו מסרים גזעניים.
- נהג אוטובוס אגד סירב להעלות נוסעת ממוצא רוסי לאוטובוס ואף העליב אותה וקרא לה בשמות גנאי.
- דיירי בניין בהרצליה סיכמו ביניהם לא למכור דירות לעולים חדשים, בטענה כי הם מורידים את ערך הדירות בבניין.

שאלות לדיון:

- איך קבעתם מה גזעני ומה לא במקרים שהוצגו כאן?
- האם היו משפטים שהתלבטתם לגביהם? מדוע?
- האם יש מכנה משותף לכל המקרים שראיתם בהם אקט גזעני?
- האם לדעתכם יש מקרים שבהם ניתן להצדיק מעשים גזעניים?
- באלו עקרונות או זכויות אדם פוגעת הגזענות?
- האם הזכויות הללו מעוגנות בחוק הישראלי?

לסיכום:

רעיון השוויון הולך ומתקרב בימינו לרעיון הפלורליזם. כיום אנו מבינים כי שוויון מהותי פירושו קבלת השונה ויצירת עולם שבו השונה יוכל לקיים את שונותו ולשמור על כבודו.

חברה פלורליסטית-שוויונית היא חברה המכירה בקבוצות החלשות שבקרבה ומעניקה להן יחס מועדף לפי הצורך, תוך כיבוד האוטונומיה שלהן. כדי להגיע לכך יש לעבור תהליך ארוך וקשה, הכרוך בשבירת סטריאוטיפים ובהתפכחות מדעות קדומות, בשינוי חלוקת המשאבים ובמציאת היכולת להעניק לאחר כבוד ואמון. חברה דמוקרטית הדוגלת בערך השוויון היא חברה אשר צריכה לשאוף להיות נקייה מגזענות ומאפליה על צורותיהן השונות.